

**ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ МЕХАНІЗМУ
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

У статті аналізуються різні підходи до виділення складових елементів механізму цивільно-правового регулювання, що існують у науці цивільного права та у правовій доктрині в цілому. Зазначені елементи виділяються з урахуванням критерію їх відповідності кожній стадії процесу цивільно-правового регулювання.

Ключові слова: механізм цивільно-правового регулювання, структура механізму цивільно-правового регулювання, механізм правового регулювання, цивільно-правове регулювання, стадії цивільно-правового регулювання.

Мазур В. В. Проблема определения структуры механизма гражданско-правового регулирования.

В статье анализируются различные подходы к выделению составных элементов механизма гражданско-правового регулирования, существующие в науке гражданского права и в правовой доктрине в целом. Указанные элементы выделяются с учетом критерия их соответствия каждой стадии процесса гражданско-правового регулирования.

Ключевые слова: механизм гражданско-правового регулирования, структура механизма гражданско-правового регулирования, механизм правового регулирования, гражданско-правовое регулирование, стадии гражданско-правового регулирования.

Mazur V. V. The problem of determination the structure of the civil law regulation mechanism.

In the article analyzed various approaches to defining a structural elements of the civil law regulation mechanism that exist in the civil law science, and in the legal doctrine in general. The mentioned elements are defined with a criteria of their compliance with each stage of civil law regulation process.

Keywords: mechanism of civil law regulation, structure of the civil law regulation mechanism, mechanism of legal regulation, civil law regulation, stages of civil law regulation.

Право як явище соціальної дійсності регулює різноманітні суспільні відносини, які є різними за своєю сутністю та значенням. Своєрідністю наділені й цивільні відносини як різновид приватних відносин, упорядкування яких здійснюється за допомогою регулятивного впливу норм цивільного права. Особлива природа цивільних відносин обумовлює, зокрема, специфіку їх правового регулювання. Для цілей наукового дослідження зазначеної специфіки в науці цивільного права активно застосовуються такі категорії, як «механізм цивільно-правового регулювання» та власне «цивільно-правове регулювання», що є похідними від розроблених в рамках загальної теорії права правових категорій «механізм правового регулювання» та, відповідно, «правове регулювання». При цьому механізм цивільно-правового регулювання є досить складною юридичною конструкцією, системою цивільно-правових засобів, яка має власну структуру. Тому зрозуміти природу механізму цивільно-правового регулювання у відриві від проблеми визначення тих складових, що в сукупності й утворюють відповідний механізм, неможливо. Крім того, особливості самого механізму цивільно-правового регулювання так чи інакше обумовлюються особливостями його складових.

Питання визначення складових елементів структури механізму цивільно-правового регулювання не є новим у доктрині цивільного права, як і аналогічне питання щодо механізму правового регулювання в межах загальної теорії права. Зазначена проблема досліджувалася у працях ряду вітчизняних та зарубіжних теоретиків права і цивілістів, наприклад: С. С. Алексєєва, О. Я. Кархут, Ю. В. Кривицького, Н. С. Кузнецової, О. В. Малька, О. О. Отраднової, С. О. Погрібного, Д. І. Рогова, О. М. Родіонової, О. Ф. Скакун, В. Л. Яроцького та

інших. Разом з тим, у науці цивільного права нині не вироблено єдиного усталеного погляду в частині визначення структури механізму цивільно-правового регулювання. Ситуація ускладнюється й відсутністю одностайності думок на рівні загальнотеоретичних досліджень структури механізму правового регулювання.

У зв'язку з цим, *метою статті* є аналіз проблеми визначення складових елементів механізму цивільно-правового регулювання та вироблення можливих шляхів її вирішення, дотримуючись основних положень інструментального методологічного підходу.

Виділення та характеристика складових елементів механізму цивільно-правового регулювання не може відбуватися безпідставно та безсистемно, оскільки в протилежному випадку дана категорія може набути або надто всеохоплюючого характеру (включатиме в себе переважну більшість явищ правової дійсності), або ж, навпаки, надто звуженого (не охоплюватиме собою всі правові явища, спеціально призначені та необхідні для характеристики регулятивного впливу права на цивільні відносини). Тому при вирішенні даної проблеми важливим є застосування певного чітко визначеного критерію, за допомогою якого можливе системне та науково-обґрунтоване виділення складових елементів структури механізму цивільно-правового регулювання як системи цивільно-правових засобів.

У межах інструментального методологічного підходу в частині розуміння сутності механізму цивільно-правового регулювання таким критерієм виступає стадійність процесу цивільно-правового регулювання. Інакше кажучи, кожній стадії відповідає свій елемент структури механізму. У правовій доктрині неодноразово вказувалося на необхідність застосування даного критерію [1, с. 26; 2, с. 12]. Разом із тим, слід підкреслити, що навіть серед науковців, які дотримувалися засад інструментального підходу при розробці проблематики механізму цивільно-правового регулювання та механізму правового регулювання взагалі, також не існує єдиного погляду на структуру відповідного механізму. Така ситуація значною мірою зумовлюється неоднозначним розумінням інших, концептуальних для вчення про механізм цивільно-правового регулювання, питань, а саме: поняття механізму цивільно-правового регулювання, сутності процесу цивільно-правового регулювання, співвідношення правового регулювання та правового впливу, а відтак, і механізму правового регулювання та механізму правового впливу, сутності категорії «правові засоби» та похідної від неї – «цивільно-правові засоби» тощо.

Слід зазначити, що в межах загальної теорії права, незважаючи на певні текстуальні розбіжності, переважна більшість науковців одностайні у кваліфікації в якості елементів механізму правового регулювання правових норм, правовідносин, актів реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, а також актів застосування права [3, с. 216; 4, с. 442–443]. Ряд вчених-правників додають до вищезазначеного переліку елементів ще й юридичний факт (фактичний склад), що є цілком логічним з огляду на ті функції, які виконує юридичний факт у механізмі правового регулювання [5, с. 7; 6, с. 627]. Саме завдяки йому розпочинається конкретизація цивільно-правового регулювання з урахуванням усіх можливих конкретних обставин. Применшення значення юридичного факту та не включення його як самостійного елемента в структуру механізму не дає можливості простежити чіткий взаємозв'язок та взаємодію всіх його елементів, а звідси й розглянути механізм у динаміці. Деякі дослідники включають у структуру механізму правового регулювання також такі елементи, як: правотворчість, правосвідомість та (або) правову культуру, законність, правопорядок, акти тлумачення правових норм, нормативно-правові акти тощо [7, с. 168–169; 8, с. 263; 9, с. 8]. На нашу думку, намагання включити в структуру механізму правового регулювання, а відтак й механізму цивільно-правового регулювання майже всі явища правової дійсності в цілому не можна вважати вірним. Зокрема, нівелюється значення механізму цивільно-правового регулювання як інструменту, що забезпечує регулятивний вплив цивільно-правової норми на відповідні цивільні відносини, оскільки в його структуру включаються зовсім різні за своєю природою правові явища, які безпосередньо не задіяні в цивільно-правовому регулюванні і, відповідно, не мають регулятивного потенціалу. Така ситуація призводить до того, що розмиваються межі поняття механізму цивільно-правового регулювання. Виникає проблема

його співвідношення з іншими правовими категоріями, зокрема, правовою системою. Це, в кінцевому підсумку, безумовно може породити питання щодо взагалі доцільності використання в науковому обігу категорії «механізм цивільно-правового регулювання». Очевидно, що механізм цивільно-правового регулювання є вузькоспеціалізованим поняттям, має свої чіткі межі, викликані потребою відобразити забезпечення саме регулятивного (спеціально-юридичного) прояву цивільно-правової матерії. Тому й включатись у структуру механізму повинні лише ті правові явища, яких цілком достатньо для осмислення вищезгаданого прояву та які наділені для цього відповідними властивостями.

З урахуванням вищесказаного, на наш погляд, не зовсім доцільно включати до структури механізму цивільно-правового регулювання правотворчість. Остання, як діяльність компетентних суб'єктів зі створення, зміни чи скасування правових норм, є досить складним за своєю природою процесом, який підпорядковується власним правилам та принципам, проходить ряд послідовних стадій, має свою кінцеву мету. Правотворчість фактично передедує процесу цивільно-правового регулювання і є його передумовою, оскільки веде до створення норм права, тобто основи правового регулювання. Самого правового регулювання, іншими словами, реального регулятивного впливу права на конкретні суспільні відносини, в процесі правотворчості не відбувається. Створені цивільно-правові норми носять загальний характер і власне своїм існуванням забезпечують можливість здійснення правового регулювання певної групи суспільних відносин у кожному конкретному випадку. Іншими словами, при розгляді механізму цивільно-правового регулювання важливе значення відіграє не сама правотворчість, а її результат – цивільно-правова норма та форми її вираження.

У частині правосвідомості, слід відзначити, що дійсно, вона має тісний зв'язок із процесом цивільно-правового регулювання та, відповідно, його механізмом. Однак зазначений зв'язок виявляється лише у тій частині, що правосвідомість створює середовище, в якому відбувається функціонування цивільно-правового регулювання та складових елементів його механізму. Це виявляється, наприклад, у тому, що від рівня правосвідомості залежить якість правотворчої діяльності, а відтак і якість самих цивільно-правових норм як результату такої діяльності, правосвідомість впливає на розуміння того, яка поведінка є правомірною, а яка, відповідно, неправомірною і т. д. Правосвідомість супроводжує весь процес цивільно-правового регулювання, але вона не включається у внутрішню будову механізму цивільно-правового регулювання, а виступає зовнішнім чинником, що забезпечує його ефективність. Крім того, правосвідомість є суб'єктивним правовим явищем, тобто таким, яке не можна розглядати окремо від індивіда, суспільства. Різні люди можуть мати різний рівень правосвідомості. Тому слід повністю погодитися з думкою О. О. Отраднової, яка вказує, що такі правові явища, як правосвідомість та правова культура є внутрішніми (тобто належними до психологічної сфери – *додано мною – В. М.*) категоріями, властивими конкретним особі або суспільству в цілому, а відтак піддавати їх аналізу як елементи об'єктивного механізму цивільно-правового регулювання є недоцільним [2, с. 13].

У частині виділення законності та правопорядку як складових елементів механізму цивільно-правового регулювання, слід зазначити, що законність являє собою досить складне та багатоаспектне правове явище. Існують різноманітні підходи до тлумачення даного правового явища [8, с. 489–490]. Однак, зосереджувати увагу на кожному з них недоцільно. Якщо розглядати законність як принцип права, то очевидно, що в такому вигляді законність не може виступати елементом виключно механізму цивільно-правового регулювання й опосередковувати однойменний процес регулювання. Його дія поширюється й на процес правотворчості тощо. Якщо законність – це метод діяльності, то вона також обумовлює середовище функціонування цивільно-правового регулювання, супроводжує всі його стадії та відповідно перекладає свій відтінок на складові елементи механізму цивільно-правового регулювання, але не включається в структуру останнього. Законність як режим – є скоріше одним із результатів власне процесу цивільно-правового регулювання. Щодо правопорядку, то останній являє собою засновану на праві і сформовану в результаті здійснення ідеї та принципів законності таку упорядкованість суспільних відносин, яка виражається у правомірній поведінці їх учасників [6, с. 522]. Звідси стає очевидним, що правопорядок – це

результат, на досягнення якого спрямований весь процес цивільно-правового регулювання і, відповідно, механізм, що його обслуговує.

З приводу нормативно-правових актів та актів тлумачення цивільно-правових норм, то на нашу думку, з огляду на їх тісний зв'язок із самою цивільно-правовою нормою, недоцільно виділяти їх як самостійні елементи механізму цивільно-правового регулювання.

Погляди вчених-цивілістів на структуру механізму цивільно-правового регулювання формувалися під впливом відповідних положень загальної теорії права, що й зумовило обрання та обґрунтування класичної схеми в частині виділення його елементів: цивільно-правова норма, юридичні факти, цивільні правовідносини, акти реалізації суб'єктивних цивільних прав та юридичних обов'язків, акти застосування права [10, с. 75; 11, с. 274]. Деякі цивілісти не виділяють акти застосування права в якості самостійного елементу механізму цивільно-правового регулювання, розглядаючи їх як особливу форму реалізації [2, с. 14-22], або ж ведуть мову про захист суб'єктивних цивільних прав та інтересів [12, с. 89; 13, с. 49].

Своєрідними поглядами на структуру механізму цивільно-правового регулювання є позиції О. М. Михайленко та Д. І. Рогова, а також О. М. Родіонової. Така своєрідність виявляється в тому, що перші двоє вчених-цивілістів розкривають структуру галузевого механізму правового регулювання через поняття «правова форма», розуміючи під нею «не лише засновану на нормах права міру можливої та належної поведінки, але й порушення зазначеної міри» [14, с. 8-9; 15, с. 8]. При цьому, О. М. Михайленко вказує, що «терміни «елементи», «правові (юридичні) засоби», «правові форми» щодо механізму правового регулювання по суті є синонімами» [16, с. 30]. У кінцевому підсумку науковці представляють структуру механізму цивільно-правового регулювання у вигляді: нормативно-правової, правосуб'єктної, юридико-фактичної та індивідуальної правових форм [14, с. 8; 15, с. 8]. Дискусійним є виділення згаданими цивілістами правосуб'єктної правової форми, оскільки правосуб'єктність є невід'ємною властивістю суб'єктів цивільного права, а останні не можуть виступати в якості цивільно-правових засобів. Крім того, відомо, що структура цивільних правовідносин складається із суб'єктів, об'єктів та змісту. Очевидно, що суб'єктів цивільних правовідносин доцільно аналізувати не як окремих елементів механізму цивільно-правового регулювання, а як елемент правовідносин. Разом з тим, О. М. Родіонова звужує розуміння структури механізму цивільно-правового регулювання виключно до норм цивільного права та оформлених юридичними актами приватно-автономних положень [17, с. 75]. Важко погодитися із зазначеною думкою, оскільки в такому разі неможливо в повній мірі розкрити сутність механізму цивільно-правового регулювання та з'ясувати, яким чином цивільно-правова норма забезпечує упорядкованість цивільних відносин. Виділення виключно загально-регулятивних засобів (норм цивільного права та приватно-автономних положень) не враховує того, що потрібні інші правові засоби, за допомогою яких і відбувається втілення приписів перших у реальне життя.

З урахуванням вищесказаного, вважаємо, що до структури механізму цивільно-правового регулювання слід включати наступні елементи:

1. Очевидно, що першим елементом структури механізму цивільно-правового регулювання безумовно мають виступати цивільно-правові норми, як основа процесу цивільно-правового регулювання. Важливе значення в цьому аспекті відіграють також і форми вираження цивільно-правових норм. Останні в сучасних умовах розвитку цивільного обороту, а також з урахуванням можливості саморегулювання цивільних відносин їх безпосередніми учасниками, не обмежуються виключно цивільним законодавством. Даний елемент механізму цивільно-правового регулювання відповідає першій стадії процесу цивільно-правового регулювання – забезпечення загальнорегулятивної дії цивільно-правової норми.

2. Наступним елементом механізму цивільно-правового регулювання виступають юридичні факти як конкретні життєві обставини, з якими цивільно-правова норма пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин. Вже звідси простежується взаємозв'язок юридичного факту з іншими елементами механізму. Саме завдяки юридичним фактам відбувається виникнення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків. Останні ж складають зміст цивільних правовідносин. Тобто юридичний факт породжує певні цивільні

правовідносини, в рамках яких їх суб'єкти наділяються відповідними цивільними правами та обов'язками. Юридичні факти, як елемент механізму цивільно-правового регулювання, супроводжують другу стадію процесу правового регулювання – настання конкретних життєвих обставин, з якими цивільно-правова норма пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин.

3. Юридичний факт породжує до «життя» наступний елемент механізму цивільно-правового регулювання – цивільні правовідносини. Саме в межах цивільних правовідносин відбувається конкретизація цивільно-правового регулювання. Характер цивільних правовідносин дає можливість визначити конкретних суб'єктів (хто є безпосереднім учасником правовідносин), конкретний об'єкт (з приводу чого склалися правовідносини), конкретні цивільні права та обов'язки. Цивільні правовідносини відповідають третій стадії цивільно-правового регулювання – виникненню конкретних суб'єктивних цивільних прав та юридичних обов'язків, що становлять зміст конкретних цивільних правовідносин.

4. Четвертим елементом механізму цивільно-правового регулювання, що відповідає такій стадії однойменного процесу регулювання, як реалізація суб'єктивних цивільних прав та обов'язків і досягнення мети цивільно-правового регулювання, є акт (дія або бездіяльність) безпосереднього здійснення суб'єктивних цивільних прав та безпосереднього виконання цивільних обов'язків. При цьому доцільно відзначити, що реалізація прав та обов'язків відбувається не окремо, а в межах цивільних правовідносин. В юридичній літературі вказується, що зміст будь-яких правовідносин поділяється на юридичний (самі суб'єктивні цивільні права та юридичні обов'язки) та фактичний (дії щодо реалізації суб'єктивних цивільних прав та обов'язків) зміст. Тому цивільні правовідносини є ніби універсальним елементом механізму цивільно-правового регулювання, оскільки проявляються як на третій, так і на четвертій стадіях процесу цивільно-правового регулювання, хоча йдеться про різний аспект їхнього прояву.

5. Останнім елементом механізму правового регулювання цивільних відносин є цивільно-правові засоби захисту цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин, що відповідає такій стадії процесу цивільно-правового регулювання, як захист суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів. З урахуванням того, що дана стадія процесу цивільно-правового регулювання носить факультативний характер, то очевидно, що четвертий елемент структури механізму цивільно-правового регулювання також є необов'язковим, а вступає в дію лише в разі вчинення цивільного правопорушення.

Отже, в юридичній науці в частині визначення структури механізму цивільно-правового регулювання зустрічається як широкий підхід – коли в якості складових елементів зазначеного механізму виділяються різні за своєю природою явища правової дійсності, які хоч і справляють певний вплив на правове регулювання цивільних відносин, але безпосередньо не мають регулятивного потенціалу в спеціально-юридичному значенні, так і вузький підхід – коли виділяються лише правові явища загальнорегулятивного характеру (цивільно-правові норми тощо). Необхідним є вироблення критеріїв визначення складових елементів механізму цивільно-правового регулювання. У межах інструментального методологічного підходу таким критерієм є стадійність процесу цивільно-правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. С. Общая теория права: в двух томах / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.
2. Отрадна О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : монографія / О. О. Отрадна. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 328 с.
3. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М. : Издательство БЕК, 1995. – 320 с.
4. Теория государства и права : учебник для вузов / Под. ред. проф. М. М. Рассолова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2012. – 735 с.
5. Кархут О. Я. Механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. Я. Кархут. – К., 2014. – 21 с.

6. Теория государства и права. Курс лекций / Под. ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.
7. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник / П. М. Рабінович. – Вид. 9-е, зі змінами. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
8. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 2-ге видання. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
9. Черкас М. Є. Функції правосвідомості в механізмі правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. Є. Черкас. – Харків, 2010. – 18 с.
10. Гиль Е. В. Механизм гражданско-правового регулирования возмещения вреда жизни или здоровью сотрудников полиции / Е. В. Гиль // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2012. – № 2. – С. 73–75.
11. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія / В. Л. Яроцький. – Х. : Право, 2006. – 544 с.
12. Гриняк А. Б. Структура механізму правового регулювання підрядних договірних відносин / А. Б. Гриняк // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – Число 2 (24). – С. 89–95.
13. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : монографія / С. О. Погрібний. – К. : Правова єдність, 2009. – 304 с.
14. Михайленко Е. М. Механизм гражданско-правового регулирования отношений, возникающих в результате аварийных разливов нефти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. М. Михайленко. – М., 2005. – 23 с.
15. Рогов Д. И. Механизм гражданско-правового регулирования отношений, возникающих по поводу чести, деловой репутации и доброго имени граждан : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Д. И. Рогов. – Екатеринбург, 2003. – 23 с.
16. Михайленко Е. М. Механизм гражданско-правового регулирования отношений, возникающих в результате аварийных разливов нефти : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. М. Михайленко. – М., 2005. – 230 с.
17. Родионова О. М. Механизм гражданско-правового регулирования в контексте современного частного права / О. М. Родионова. – М. : Статут, 2013. – 336 с.

** Мазур Віталій Вікторович – аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України.*

УДК 347.56

Лариса Нескороджена *

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ПРИ НАДАННІ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Стаття присвячена дослідженню питання щодо відшкодування шкоди, заподіяної при наданні медичної допомоги. Проаналізована судово практика щодо відшкодування шкоди заподіяної при наданні медичної допомоги. Внесені пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України про відшкодування шкоди, заподіяної при наданні медичної допомоги.

Ключові слова: заподіяна при наданні медичної допомоги шкода, моральна шкода, майнова шкода, судово справа.

Нескороджена Л. Л. Возмещение вреда, причиненного при оказании медицинской помощи.

Статья посвящена исследованию вопроса о возмещении вреда, причиненного при оказании медицинской помощи. Проанализирована судебная практика по возмещению вреда, причиненного при оказании медицинской помощи. Внесены предложения по совершенствованию действующего законодательства Украины о возмещении вреда, причиненного при оказании медицинской помощи.

Ключевые слова: причиненный при оказании медицинской помощи вред, моральный вред, имущественный вред, судебное дело.